

Kassasjon og avhending (deaksesjon) i IAKs kulturhistoriske samlinger.

Juridisk, etisk og samlingspolitisk rammeverk.

Torkel Johansen, Terje Brattli, Geir Grønnesby og Marte Iversen Rønning

Innledning

Høsten 2020 ble det nedsatt en arbeidsgruppe ved Institutt for arkeologi og kulturhistorie (IAK) for å utforme forslag til retningslinjer for avhending og kassasjon. Arbeidsgruppen har bestått av Torkel Johansen, Marte Iversen Rønning, Geir Grønnesby og Terje Brattli. Gruppens mandat er beskrevet i epost fra instituttstyrer Bernt Rundberget datert 21.10.2020:

«Arbeidsgruppen får i oppgave å (a) utforme en retningslinje / prosedyre for avhending/kassasjon, samt (b) et saksnotat som følger saken i museumsstyret. Sistnevnte skal inneholde en konsis redegjørelse for museumsetiske og juridiske vurderingene som ligger til grunn for retningslinjen. Arbeidsgruppen ved leder rapporterer til instituttleder. Forslag til retningslinjer skal som del av prosessen ut på høring i relevante fagmiljø. Bredden på høringen blir besluttet i instituttets ledergruppe etter forslag til retningslinje foreligger. Frist for ferdigstilling og godkjenning av tiltaket er 30.11.2021.»

Bakgrunnen for tiltaket ligger i museets samlingsplan for 2018-2025¹, hvor det for de kulturhistoriske samlingene vedtatt et arbeid med retningslinjer og prosedyrer for kassering og avhending av massemateriale og prøvemateriale. Tiltak på disse områdene inngår under tiltak 1 på museets tiltaksplan for 2019-2021 (jfr. museumsstyresak 24/18).

Gjeldende saksnotat redegjør for juridiske, etiske og faglige problemstillinger er relevante å vurdere i saker som angår kassasjon og avhending ved de kulturhistoriske samlingene.

Bakgrunn

Museet forvalter store kulturhistoriske samlinger, og er forpliktet til en systematisk og forsvarlig utvikling av disse i et langtidsperspektiv i tråd med museets samfunnsoppdrag. Bevaring omfatter også et ansvar for å sikre nødvendige ressurser og fasiliteter til en forsvarlig samlingsforvaltning. Deaksesjon av materiale er i dette perspektivet en nødvendig bevaringsstrategi for å sikre forsvarlig forvaltning av samlingene, deres relevans, samt tilstrekkelige ressurser til å ivareta fremtidig kildemateriale.

Samlingene har en vesentlig, årlig tilvekst gjennom arkeologiske undersøkelser og forvaltningen av statens eiendomsrett til løse kulturminner. Utgravningsprosjekter som utløses av storskala utbyggingstiltak har i perioden etter 1970 medført en vesentlig utvidelse av samlingene og kildetilfanget, som i utgangspunktet er positivt for både forskning og formidling. Denne ekspansjonen stiller samtidig store krav til hensiktsmessige bevaringspraksiser. Eksempelvis kan det være utfordringer knyttet til innsamling av prøvemateriale, produksjonsavfall, bygningsrester mm., hvor en ikke alltid har mulighet til å fastslå objektene kildeverdi og relevans i en akutt innsamlingssituasjon. Her vil det være avgjørende at sikrer muligheter for å revurdere materialets relevans i etterkant, f.eks. i lys av senere undersøkelser, ny metodeutvikling og ny kunnskapsstatus for problemstillingene materialet representerer. Kassasjon og avhending inngår i det slikt perspektiv også som en strategi for løpende kvalitativ vurdering (appraisal) av samlingene.

¹ https://www.ntnu.no/documents/10476/63382/VM_Samlingsplan_NO_spread.pdf/fe9a4c8e-f067-4675-a939-71242da8caa3

IAK har imidlertid ikke hatt noen formell, vedtatt retningslinje for deaksesjon tidligere. Dette er på den ene siden forbundet med risiko for opphopning av materiale i samlingene med begrenset faglig verdi. Samtidig er det forbundet med en risiko for at deaksesjon gjennomføres på mangelfullt etisk, juridisk og faglig grunnlag. Dersom kassasjon og avhending skal være forsvarlige bevaringsstrategier, må de være basert på konsistente og konkrete kriterier, og vurdert opp mot relevante samlingspolitiske problemstillinger.

Begrepsavklaringer

Deaksesjon brukes her som samlebegrep på tiltak som berører kassasjon og avhending. Med kassasjon menes fysisk fjerning og destruksjon av objekter, med avhending menes overføring av eierskap til eksterne personer eller institusjoner. Det bemerkes at ICOMs etiske retningslinjer og museets samlingsplan bruker begrepet «avhending» som samlebegrep for deaksesjon².

Juridisk rammeverk

Museets samlingsoppdrag er i hovedsak bestemt av Universitets og høyskoleloven (heretter: UHL) og Kulturminneloven med tilhørende forskrifter (heretter: KML). Etter UHL § 1-4, andre ledd har NTNU et særskilt ansvar for å bygge opp, drive og vedlikeholde museer med vitenskapelige samlinger og publikumsutstillinger. Museet skal forvalte statens eiendomsrett til løse kulturminner etter KML §12, første ledd. Museene kan etter kulturminnelovens § 14 også overlate funn helt eller delvis til finner eller grunneier, jfr. Forskrift om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven §12. Utførelseforbudet i § 23 setter indirekte noen begrensninger på avhending dersom det vil medføre at objektet flyttes ut av landet uten tillatelse fra rette myndighet.

Kulturminnelovens formålparagraf tilsier en viss varsomhet i spørsmål som angår avhending eller kassasjon, ettersom den understreker det nasjonale ansvaret for å ivareta kulturminner som vitenskapelig kildemateriale og grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet. Samtidig er det ingen bestemmelser i lovverket som eksplisitt forbyr deaksesjon³, og det kan argumenteres for at dette inngår som endel av det faglige ansvaret som delegeres til museene etter § 12. I forarbeidene til Fornminneloven av 1905 ble f.eks. departementets ansvar for fornminnene delegert til «*andre myndigheter som er saaledes utstyrt med kyndighet og sagkyndig personale at de kan antages at vilde utøve dem med kyndighet og skjønnsomhet*»⁴. De opprinnelige bestemmelse om museenes ansvar for å forvalte statens eiendomsrett til løse kulturminner kan dermed anses å omfatte adgangen til en faglig begrunnet deaksesjon.

Etiske retningslinjer

Museet har vedtatt å følge ICOMs museumsetiske regelverk. I disse er avhending under ansvar definert som en del av museenes oppgave med å forvalte samlingene på samfunnets vegne og til beste for samfunnsutviklingen. Avhending skal foregå i henhold til de juridiske fullmakter museet besitter, og skal kun foregå etter a vurdering av materialets betydning og karakter. Klausuler eller betingelser som følger materialet ved innordning i samlingene skal overholdes, med mindre det kan godtgjøres at dette ikke er mulig eller at det vil medføre vesentlig skade for institusjonen. Det stilles krav til konkrete retningslinjer skal omfatte avhending ved gave, overføring, bytte, salg, tilbakeføring og destruksjon. Det stilles krav til at vedtak om avhending arkiveres sammen med øvrig dokumentasjon av objektene. Det er en grunnleggende forutsetning at gjenstander som skal avhendes først tilbys andre museer. Det er videre ikke tillatt for museumsansatte, musenumsstyre,

² <http://norskicom.no/det-etiske-regleverk/>

³ Nordheim 1997:27

⁴ Østby et. al. 2000:21

deres familiemedlemmer eller andre med nær tilknytning til samlingene å kjøpe gjenstander fra en samling som de forvalter. Et beslektet tema er også tilbakeføring / repatriering av kulturarv til opphavsland eller folkegrupper. Dette er en del av museenes plikt til å samarbeide med samfunnene samlingene stammer fra og med samfunnene de tjener. Dette omfatter spesielt materiale som er eksportert eller overført i strid med nasjonale eller internasjonale konvensjoner. Dersom et materiale vurderes avhendet, vil det forutsette at forhold rundt evt. repatriering avklares på forhånd.

Samlingsbegrepet

Spørsmål om deaksesjon berører også forståelsen av samlingsbegrepet - hva en museumssamling er, og hva den representerer. Det er til dels ulike institusjonelle, strukturelle og epistemologiske tradisjoner til grunn for hvordan en forstår museumssamlingene. Dette har igjen betydning for hvordan en forholder seg til spørsmål om deaksesjon. Internasjonalt kan en her identifisere to vesensforskjellige tilnærminger; den latinske og den anglosaksiske tradisjon⁵.

I den latinske tradisjonen er museumsobjekter umistelige, og objektene er nært knyttet til forståelsen av nasjonal identitet. Den latinske tradisjonen motsvarer det som er blitt benevnt som et statisk samlingsbegrep, der ideen om kunnskapsevolusjon i form av stadig økende tilfang av materiale står sentralt. Komplettering av samlingene betyr at avhending eller kassasjon ikke inngår som en relevant strategi for bevaring av samlingene.

I den anglosaksiske tradisjonen anses derimot kassasjon og avhending som et nødvendig verktøy i samlingsforvaltningen, og det ligger her gjerne mere institusjonelle perspektiver til grunn for å vurdere objektenes relevans. Den anglosaksiske tradisjonen motsvarer det som kalles for et dynamisk eller «syklisk» samlingsbegrep. I dette perspektivet er samlingsforvaltning en dynamisk prosess i samspill med det omkringliggende samfunnet, hvor innsamling, bevaring og avhending er en kontinuerlig og helhetlig prosess i objektenes «livsløp» som samlingsobjekter. Objektene bevares eller kasseres/avhendes ut fra løpende faglige og samfunnsmessige vurderinger, og ikke ut fra en oppfatning av at de inngår i udelelige helheter som skal bevares for evig.

Det er ikke umiddelbart enkelt å plassere norsk museumspolitik i forhold til disse tradisjonene. Norge har på den ene siden et nasjonalt bevaringsperspektiv gjennom bl.a. en nasjonal kulturminnelov og en offentlig kulturminneforvaltning, der begreper om kulturminnene som ikke-fornybare ressurser gjerne legges til grunn⁶. Samtidig preges kulturminnepolitikken av et miljøforvaltningsperspektiv, hvor natur og kulturminner inngår i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning – noe som igjen tilsier en avveining mellom ulike interesser. Forskriftens formuleringer om museenes ansvar for å forvalte statens eiendomsrett til løse kulturminner gjenspeiler også dette. Den nasjonale ansvarfordelingen for samlingsforvaltning mellom universitetsmuseene åpner også for et mere institusjonelt perspektiv, hvor faglige og strategiske vurderinger ved enkeltmuseene i større grad har innflytelse⁷.

Dersom en unngår å legge seg på det ene eller andre ytterpunktet, kan man imidlertid åpne for forholdet mellom statisk bevaring og dynamisk forvaltning handler om gradforskjeller langs et kontinuum, heller enn kvalitative forskjeller. Dette åpner for bredere og mere sammensatte vurderinger i spørsmål som gjelder deaksesjon. Når NTNU Vitenskapsmuseet nå legger opp til en kassasjons-/avhendingspolitikk, viser det f.eks. at man ikke aksiomatisk anser samlingene som statiske udelelige helheter. Samtidig står ikke dette i motsetning til at en fastholder verdien som

⁵ Wijsmuller, D. 2017:10ff

⁶ <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld-st-35-20122013/id725021/?ch=1>

⁷ Forskrift om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven, §12-1.

ligger i en langsiktig og systematisk bevaring av materiale etter konkrete faglige og etiske kriterier. Å unngå ytterpunktene er derfor viktig, siden både statiske og en sykliske tilnærminger har sine utfordringer. Ensidig vektlegging av statiske perspektiver vil f.eks. medføre begrensede muligheter for å tilpasse seg endrede rammebetingelser for innsamling og kunnskapsproduksjon.

Handlingsrommet for kuratering og bærekraftig utvikling av samlingene vil gradvis begrenses i takt med samlingenes vekst, og ressursene for faglig tilrettelegging av samlingene vil også bli mindre. Dersom infrastrukturen samlingene representerer skal videreføres, må en ha en bærekraftig forvaltning av den. Handlingsrommet for å endre innsamlingspraksis vil også bli mindre dersom en «mekanisk» innsamling og bevaring i et langtidsperspektiv er den eneste strategien. Mens kassasjon langt på vei er motivert i forhold som arealbruk, oversikt, faglig kvalitet og sikkerhet, rommer avhending samtidig positive, etiske dimensjoner knyttet til samfunnet ellers. Avhending behøver ikke bare å være et instrument for å rydde opp i samlingene, men kan gjennom repatriering til folkegrupper og opphavsland også bidra til å oppfylle museets etiske forpliktelse til å samarbeide med samfunnene samlingene stammer fra. Avhending vil også kunne bidra positivt til museets demokratiske samfunnsrolle og ulike gruppers deltakelse, engasjement og eierskap til den kunnskapsressursen kulturminnene representerer.

På den andre siden vil en ensidig vektlegging av et syklisk perspektiv føre til at skiftende faglige og samfunnsmessige trender i for stor grad styrer både inntaks- og avhendingspolitikk, og at nødvendige langtidsperspektiv derfor havner i bakgrunnen. Museenes samlinger er og skal være sentrale elementer i det kollektive samfunnsminnet⁸, og endringer i samlingenes sammensetning er derfor et etisk anliggende med tanke på fremtidige generasjoners muligheter for å re-kontekstualisere materialet i nye faglige og samfunnsmessige sammenhenger. En ensidig syklisk politikk for deaksesjon vil kunne ødelegge for dette potensialet, og i verste fall fremstå som instrumentell. Det er også mulig å legge konkrete faglige og metodiske kriterier til grunn for en avhendingsprosess, uten at en nødvendigvis forkaster et systematisk perspektiv på langsiktig bevaring av samlingene av den grunn. Vurderinger av f.eks. objektets tilstand, proveniens, dokumentasjon av funnforhold og sjeldenhet vil eksempelvis kunne underbygge vurderinger om deaksesjon, og bidra til å systematisk øke samlingenes kvalitet og tilgjengelighet uten at en taper vesentlig dokumentasjonsverdier.

Vitenskapshistoriske dimensjoner har også betydning i spørsmål om avhending, uavhengig av om en velger et statisk eller syklisk perspektiv på samlingsforvaltning. Tidligere innsamlet materiale er dokumentasjon på faglige resonnementer som i større eller mindre grad har påvirket nåværende kunnskapsstatus, som det i mange tilfeller er fruktbart å vende tilbake i en forskningsprosess. Objektene tilskrives ofte ytterligere faglig verdi gjennom bruken av dem i en vitenskapelig eller formidlingsmessig sammenheng. Faglig relevans avgjøres mao. ikke bare av objektets iboende kvaliteter, men også gjennom den bruk det blir gjenstand for i sitt livsløp som samlingsobjekt.

Oppsummering

Basert på de skisserte problemstillingene, anbefales det derfor å velge en pragmatisk mellomposisjon mellom statiske og sykliske samlingsperspektiver i spørsmål angår deaksesjon. Det vurderes at museet har myndighet til å fatte beslutninger om avhending i sine samlinger etter kulturminnelovens forskrift om forvaltning av statens eiendomsrett til løse kulturminner. Det forutsettes samtidig at museet forholder seg til ICOMS etiske retningslinjer i saker som angår kassasjon og avhending, og utøver en generell varsomhet i spørsmål som angår avhending, hvor en også sørger for å gjøre nødvendige faglige avveininger. Selv om en fastholder museets juridiske ansvar for vitenskapelig

⁸ <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stmeld-nr-49-2008-2009/id573654/?ch=1>

samlingsvirksomhet og forvaltning av løse kulturminner, er det samtidig en forutsetning for langsiktig bevaring at dette gjøres på en bærekraftig måte. Museet har et etisk ansvar for å gi fremtidige generasjoner muligheter til å rekontekstualisere materialet på nye måter – men dersom en ikke har ressurser til å dokumentere og tilrettelegge samlingene, vil disse mulighetene heller ikke manifestere seg. Museet trenger å ivareta et handlingsrom for en aktiv og faglig begrunnet kuraterting av samlingene, samtidig som en må unngå at kortsiktige behov ødelegger langsiktige bevaringsgevinster. Museet skal ha en aktiv samfunnsrolle, og vurdere hvordan materialet best kommer til nytte for ulike brukergrupper. I noen tilfeller vil repatriering eller avhending til andre museer være etisk riktig bedre materialets relevans og tilgjengelighet – i andre sammenhenger er dets ivaretagelse som del av den eksisterende samlingen være bedre for å ivareta nettopp de samme aspektene. Vitenskapshistoriske dimensjoner bør alltid vurderes - samlingene dokumenterer grunnlaget for nåværende kunnskapsstatus, samtidig som det er viktig å ivareta tidsdybden og mangfoldet som ligger i samlingenes utvikling over tid.

Oppsummeringsvis er det ulike avveininger som må gjøres i saker som angår deaksesjon, og dette må integreres i den løpende samlingsforvaltningen. Slik vil en bidra til å sikre samlingenes kvalitet, relevans og bærekraft i et langsiktig perspektiv.

Referanser:

Nordheim, L.G. 1997: «Rettslige skranker for museenes avhending av museumsgjenstander. Når har museene rettslig adgang til å kassere, deponere, selge, gi bort eller på annen måte avhende museumsgjenstander?» Skriftserie 3, 1997. Norsk Museumsutvikling. Oslo 1977.

Wijsmuller, D. 2017: «Deaccessioning & disposal in Europe 2008-2017. A research on possibilities and attitudes across the European Member States. »

Østby, J.B. et.al. 2000: «Utlån og avhending av materiale fra museenes samlinger. Utredning fra utvalg oppnevnt av Nasjonalt utvalg for universitetsmuseene (NUUM) og Norsk museumsutvikling (NMU).» Norsk museumsutvikling 5:2000.

Andre referanser:

Samlingsplan NTNU vitenskapsmuseet 2018-2025:

https://www.ntnu.no/documents/10476/63382/VM_Samlingsplan_NO_spread.pdf/fe9a4c8e-f067-4675-a939-71242da8caa3

ICOMs etiske regelverk:

<http://norskiacom.no/det-etiske-regleverk/>

Lov om universiteter og høyskoler (universitets- og høyskoleloven):

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-04-01-15?q=universitets%20og%20h%C3%B8yskoleloven>

Lov om kulturminner (kulturminneloven):

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50>

Forskrift om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven:

<https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2019-02-15-127>